

Z hláskoslovia rajeckého nárečia (sociolingvistický pohľad)

Miloslav Smatana

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, Bratislava

1. Pri sociolingvistickej charakteristike jednotlivých jazykových rovín rajeckého nárečia vychádzame z nasledujúcich predpokladov:

a) na prelome XIX. a XX. stor. fungoval v Rajci jazykový útvar, ktorý z dnešného pohľadu označujeme ako **pôvodnú formu rajeckého nárečia** (ďalej **PFRN**). Informácie o PFRN sme získali zo starších nárečových výskumov (Pastreňák, Vážný), zachovaných starých nárečových textov, z výsledkov výskumu atlasových projektov a pod.;

b) znaky PFRN sú vo väčšej či menšej miere prítomné aj v dnešnej, tzv. **formovanej podobe rajeckého nárečia** (ďalej **FPRN**), a to vo všetkých jazykových rovinách;

c) pri výskume súčasnej jazykovej situácie na nárečovom území je vhodné skúbiť synchronný pohľad na jednotlivé jazykové (nárečové) javy pri komunikácii rozličných skupín obyvateľov (výsledky vlastných heuristických nárečových výskumov a sociolingvistickej dotazníkovej akcie) s diachrónnym hľadiskom (interpretácia výsledkov starších nárečových výskumov);

d) jednotlivé nárečové javy sme skúmali pomocou trojice základných aspektov (a niektorých ich vzájomných kombinácií): generačného, teritoriálneho a sociálneho, s dôsledným zameraním na špecifiká mapovaného regiónu.

2. Hlavné hláskoslovné znaky PFRN

2.1. Vokalizmus

Pre vokalizký systém PFRN sú charakteristické nasledujúce znaky:

— nestabilná situácia vo výskyte reflexov za pôvodné **ort-**, **olt-** s cirkumflexovou intonáciou (*ráždzie*, *ražeň*, *laňi*, *laketi/roždzie*, *rožeň*, *vloňi*, *lokec*) a reflexov **a**, **ä** za pôvodné nosové (nazálne) **ę** v krátkej pozícii po labiálnych (menej po nelabiálnych) konsonantoch (*mäso*, *pasti*, *pät*, *žriebä*, *d'esät/maso*, *pasc*, *pac*, *žriebla*, *dzesac*);

— prítomnosť **ia** na mieste pôvodného nosového **ę** v dlhej pozícii (*viac*, *piatek*, *robia*);

— jediná striednica **e**, ktorá vznikla zo starých jerov vokalizáciou vo všetkých pozíciách (*chrbet*, *buben*, *ven*, *ocet*; *deska*, *kotel*; *rež* (raž), *orel*, *len* (lan); *piesek*, *koňec*, *veňec*, *se mnu*, *ze sebu*, *beze mňa* a pod.);

— krátkym samohláskam zodpovedajú dlhé protiklady **á**, **ó**, **é**, **ú**, **í**, ich platnosť majú aj dvojhlasý **ia**, **ie** a **uo**, resp. **vo** (s v-ovým peryntným komponentom);

— prítomnosť **ia**, **ie** (*svieca*, *žial*, *nalievá*, *nalial*);

— v gen. pl. fem. je **é** za **ie** po tvrdých spoluhláskach (*hodzinék*, *desék*, *slivék*), po mäkkých **ie** (*hrušiek*, *kožíek*), **é** v gen. a dat. adjektív (*dobrého*, *dobrému*, *božieho*, *božiemu*, *dobréj*, *peknéj*) a v podobách *susedéch*, *kováčéch*, *koláréch*, *Kavcéch*, *Mädovčiekéch* a pod.;

— krátke **e** v slovesách *žeňe*, *ňese*, *vleče*, *veze*, *streže*;

— v miestach prirodzenej dĺžky je **ie**, **ia** (*smie*, *vie*, *smia*, *vedzia*), **e** za **i** v min. čase (*robet*, *-a*, *-o*, *-i*, *hovorel*, *učel tiež zedel*, *spadel*);

— **e** za **o** oproti strednej slovenčine (*se*, *ze*, *zedral*, *zбудzil*, *zedal*, *žeb-rák*, *chlapček*, *šúlek*, *paholek* a pod.);

— fonologicky využitá kvantita, neredukovaná platnosťou rytmického zákona, podporovaná charakteristickou melodikou a intonáciou (*bieli*, *čier-ní*, *dáva*) a pod.

2.2. Konsonantizmus

K hlavným typickým znakom konsonantického systému PFRN patrí:

— prítomnosť asibilácie vo všetkých pozíciách (*idzece*, *dzece*, *cichí*, *ocec*, *kosc*, *dzakovac*, *ca* a pod.);

— zmena slabičného **ɹ** z pôv. skupín **ɹɹt**, **ɹɹt** na **u** v pozíciách po všetkých spoluhláskach okrem perných **p**, **b**, **v** (*duhí*, *dužoba*, *tustí*, *žuč*, *túsc* s *túkom*, *suza* a pod., okrem slov *vlk*, *plní*, *mlčac*);

— protiklad párov **l** – **l'**, **n** – **ň** (*blato*, *pól* – *l'udzia*, *vel'ki*; *konski*, *buben*, *len* – *nedám*, *koňe*, *slanina*)

— neutralizácia **v** na **f** pred neznelými spoluhláskami a na konci slova (*hňef*, *krf*, *fčela*, *fták*, *f kotle*);

— dlhé **í**, **ř** (**ř** sa vyslovuje mätko: *vl'ca*, *oml'zac*; *osmrđzac*, *prška*, *vršek*);

— palatalizácia velár a s tým súvisiace zachovanie starých alternácií (*mančín*, *macošín*, *na lúce*, *v riece*, *v ruce*, *noze popri v ruke*, *nohe*);

— výskyt **dž** (*džubem*, *džgám*, *strídža*, *ráždzie*);

— prítomnosť skupín **šč-**, **čer-** (*ščascie*, *ščava*, *ščeká*, *čerieslo*, *čerebl'a*);

— časté elidovanie hlások **h** (*dám_o* = *dám ho*, *chid'_o* = *chyt' ho*, *ab_o* = *aby ho*) a **j** (*to vám_e*);

— zánik niektorých spoluhlások (najmä záverových zubodasnových **t**, **d**) medzi zubodasnovými konsonantmi v spoluhláskových skupinách **-stn-**, **-stl-**, **-zdn-**, **ždň-** (*krsní ocec*, *ščasliví*, *prázni*, *tížňovi*) a pod.